

реф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2005. – 18 с. 11. Права человека. итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е.А.Лукашевой. – М.: Норма, 2002. – 448 с. 12. Рабінович П., Гришук О. Гідність людини як фундамент її природного права на компенсацію моральної шкоди // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2002. – № 2(29). – С. 14-23. 13. Рабінович П.М., Хавернюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464 с. 14. Раданович Н.М. Національна імплементація міжнародних договорів щодо прав людини: загальнотеоретичне дослідження (на матеріалах впровадження Конвенції про захист прав і основних свобод людини): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Львів, 2000. – 19 с. 15. Рассказов Л.П., Упоров И.В. Естественные права человека: Учеб. пособ. – СПб.: Лексикон, 2001. – 96 с. 16. Розова О.Г. Право на життя в системі прав людини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2006. – 208 с. 17. Тодыка Ю.Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества: Учеб. пособ. – Х.: Факт, 2001. – 382 с. 18. Шемшученко Ю.С. Конституционное право граждан Украины на безопасную окружающую среду // Весы Фемиды. – 1998. – № 4 (11). – С. 3-5. 19. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: Монография – Вып. 3-й. – М.: Изд-во бр. Башмаковых, 1912. – 698 с.

Надійшла до редакції 30.09.2008 р.

УДК 349.6

*В.Л. Бредіхіна, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ: ВІД ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Міжнародне визнання екологічних прав людини як невід'ємних і фундаментальних, безперечно, має свою історію. Воно базується на концепції прав людини як джерела її гідності, яка почала реалізовуватися з прийняттям Загальної декларації прав людини у 1948 році. У даний час відбувається переосмислення цього найважливішого правового документа в історії людства з ура-

хуванням нових політичних, економічних і соціальних умов. Хоча треба відмітити, що й сьогодні цей важливий міжнародний акт визнається практично всіма державами й має вагомий політичний авторитет. Його головні постулати дали поштовх для розвитку широкої системи прав людини, в тому числі й екологічних.

Дослідження історії розвитку міжнародної концепції екологіч-

них прав людини набуває особливої значимості в процесі формування основних засад їх реалізації й захисту. Наукова розробка зазначених питань є також складовою частиною стосовно нової галузі – міжнародного права навколишнього середовища, яке базується на основних стандартах, проголошених Декларацією, і знаходиться на стадії розвитку.

Питання міжнародно-правового забезпечення екологічних прав були предметом наукових інтересів багатьох учених-правознавців, як-от: Ю.С. Шемшученка [14], С.М. Кравченко [9], Н.Р. Малишевої [10], О.С. Колбасова [7], С.О. Балашенка, Т.І. Макарової [2] та ін. Науковцями достатньо проаналізовані головні принципи міжнародної концепції екологічних прав, основні засади їх міжнародного захисту, досвід іноземних держав у сприянні їх реалізації та інші питання.

Метою й основним завданням цієї статті є дослідження впливу Загальної декларації прав людини на формування міжнародної концепції сталого розвитку й визнання екологічних прав у міжнародному співтоваристві.

Ця Декларація вважається першим в історії міжнародних відносин правовим актом, у якому закріплено широке коло основних прав і свобод людини. Генеральна Асамблея ООН про-

голосила її як стандарт, до досягнення якого повинні прагнути всі народи і всі держави.

Прийняття Декларації мало певні історичні передумови. Ігнорування і пряме порушення прав людини в низці країн на національному, а потім і світовому рівнях, напередодні й під час другої світової війни об'єктивно примусили людство створити відповідні міжнародні загально-визнані стандарти з прав людини шляхом прийняття міжнародно-правових актів, які визначали б і гарантували певне коло найважливіших прав та свобод. Треба зазначити той факт, що в післявоєнні роки гостро постала проблема забезпечення особистої безпеки людини. Тому концепція прав людини, яка виходила з Декларації, базувалася в першу чергу на понятті «індивідуальні права», тобто права, притаманні окремій особі: це право на життя, свободу, особисту недоторканість та ін.

Водночас з прийняттям теорії прав людини як соціального чинника сформулювалася концепція й колективних прав, носієм яких могла бути соціальна спільнота. Діалектичний зв'язок індивідуальних і колективних прав людини достатньою мірою просліджується в системі екологічних прав (права людини на безпечне довкілля, на інформацію про його стан, на відшкодування екологіч-

ної шкоди та ін.). Початок формування цих життєво важливих прав був викликаний об'єктивними чинниками: збільшенням антропогенного навантаження на природу в умовах розвитку світової економіки і значне погіршення стану навколишнього природного середовища.

У цьому зв'язку необхідно зупинитись на загальній характеристиці екологічних прав. Вважається, що ці права (зокрема, право на безпечне довкілля) відповідно до сучасної концепції прав індивіда належать до нового, так званого 3-го покоління прав. Дана категорія прав має загальний, колективний, міжнародний, солідарний, фундаментальний характер. Це виражається в тому, що вони міжтериторіальні, тобто не є обмеженими територією однієї держави, і наднаціональні, тому що є незалежними від національного статусу людини. Така обставина підкреслює міжнаціональну, загальнолюдську природу основних екологічних прав, оскільки охорона життя і здоров'я людини від несприятливого впливу забрудненого довкілля виходить за межі компетенції однієї держави і стає вже справою націй (народів). Колективний і солідарний характер таких прав, особливо права на безпечне навколишнє природне середовище, виявляється в тому, що їх реалізація вимагає зусиль усіх соціаль-

них сил як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях, хоча в той же час ці права виражають також індивідуальні екологічні потреби індивідів.

Повертаючись до згаданої Декларації, зазначимо, що вона не містила відповідних статей, де закріплювалися б конкретні екологічні права. Проте деякі її норми стали базовими й отримали подальше формування. Зокрема, ст. 3 (право на життя), ст. 7 (право на захист законом), ст. 13 (право на вільне обрання місця проживання) і, нарешті, ст. 25 (право людини на відповідний життєвий рівень, необхідний для підтримання здоров'я) стали взірцем для розуміння й формулювання основних засад міжнародної концепції екологічних прав [5].

Міжнародне право почало базуватися на так званій ліберальній концепції прав людини, в основі якої теза: кожна людина наділена природними невід'ємними правами, які належать їй від народження. Цим пояснюється істотне зростання значення такого природного права, як право людини на життя, одним із способів забезпечення якого є відповідна сприятлива якість оточуючого її природного середовища.

В умовах інтенсивного розвитку економіки, вичерпання природних ресурсів, що викликало екологічну кризу, а в майбутньому може призвести й до реаль-

ної загрози щодо існування людства, охорона й поліпшення якості довкілля стають завданням глобального масштабу й виняткового значення, необхідною умовою дотримання належного здоров'я, добробуту й економічного процвітання нинішнього й прийдешніх поколінь. Зараз існує нагальна потреба в забезпеченні екологічної безпеки як складової частини ідеї всеосяжної системи всесвітньої безпеки. Назріли об'єктивні передумови для визнання й офіційного закріплення фундаментального права людини на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Це знайшло своє відбиття в низці міжнародно-правових актів з питань довкілля. Вагому роль у справі залучення громадської думки до проблеми якості навколишнього природного середовища і закріплення права на безпечне довкілля як самостійної правової норми відіграла Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища (1972 р.), на якій міжнародною спільнотою вперше були вирішені й обговорені важливі питання екологічних прав. Прийнята на ній Декларація (хоча і не мала обов'язкового для всіх держав характеру) проголосила основні керівні принципи у сфері охорони довкілля. Нею визнавалося, що людина є творінням і одночасно творцем свого

навколишнього природного середовища, яке забезпечує її фізичне існування й надає можливість для інтелектуального, морального, соціального і духовного розвитку [3, с. 682-687].

Наступним суттєвим кроком до формування у світовому співтоваристві екологічної свідомості стала так звана концепція стійкого розвитку, яка пізніше була висунута на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), де були прийняті такі важливі документи, як «Декларація по навколишньому середовищу і розвитку», «Порядок денний на XXI століття», та ін. Згідно з цими декларативними документами людина була поставлена в центр уваги стійкого розвитку. Вони визначили основне завдання концепції – досягнення оптимальних результатів розвитку з урахуванням інтересів людей і з мінімальним збитком для довкілля [12, с. 2]. Сам термін «стійкий розвиток» (переклад з англ. – sustainable development) у різних джерелах одержав різну інтерпретацію й назву. Зокрема, в українській еколого-правовій літературі можна зустріти такі його варіанти, як «сталий розвиток», «гармонічний розвиток», які взагалі розуміються як синоніми, що означають розвиток, при якому екологічні запити поколінь нинішніх не повинні ставити під

загрозу можливості майбутніх задовольняти свої потреби [1, с. 112]. З вивченням цієї проблеми виникла необхідність розширення змісту зазначеної концепції, включення до неї не тільки екологічних, виробничих, демографічних, а й низки інших чинників, що сприяють спільному процесу розвитку і впливають на стійкість процесів – глобальних, політичних, правових, соціальних, гуманітарних, національних, культурних та ін.

Ідеологічним підґрунтям узаного напрямку була визнана природно-правова доктрина, що висунула постулат про природні невід'ємні права індивіда. При такому підході людина з її правами на свободу, на життя, особисту недоторканість, безпечне довкілля, гідний рівень життя тощо є відповідною точкою й кінцевою метою сталого розвитку, який є для неї головним орієнтиром.

Однак варто відзначити, що на той час на міжнародному рівні екологічні права все ж таки ще не виокремлювалися в самостійну групу, а розглядалися лише як складники цивільних, політичних, соціальних і культурних прав особистості. Серед причин цього можна назвати невизначеність термінів і критеріїв якості навколишнього природного середовища. Навіть назви, покликані визначати необхідну для забезпечення екологічних інтересів

індивідів якості довкілля, були дуже різноманітними. Так, у міжнародних документах ООН зустрічаємо наступні формулювання: (а) an environment adequate for the health and well being of individuals (навколишнє середовище, що сприяє здоров'ю і благополуччю людей); (б) healthy environment (здорове навколишнє середовище); (в) enabling environment (сприятливе навколишнє середовище); (г) sound, satisfactory and healthy environment (здорове, безпечне і сприятливе навколишнє середовище). Крім того, існують такі терміни щодо навколишнього середовища, як – чисте, екологічно збалансоване, незабруднене, задовільне, стійке, життєздатне [13, с. 53].

Певна спроба систематизувати й дати найбільш повне і змістовне визначення змісту екологічних прав була розпочата підкомісією ООН з прав людини й навколишнього середовища в 1994 р. У її звіті, відомому в міжнародному праві як «Доповідь Ксентіні», пропонується Декларація принципів «Права людини і навколишнє середовище». Цей документ проголошує основне (фундаментальне) право кожного на безпечне, здорове й екологічно сприятливе довкілля [4]. Наводиться також докладний перелік складників цього права. Зокрема, зазначається, що всі люди

мають право: (а) на свободу від забруднення, екологічної деградації й дій, що несприятливо впливають на навколишнє середовище, загрожують життю, здоров'ю, засобам існування, добробуту й життєздатному розвитку; (б) на найвищий досяжний рівень здоров'я незалежно від навколишнього середовища; (в) на безпечні і здорові продукти харчування й воду; (г) на землекористування в екологічно безпечних умовах та ін. Таким чином, у названому документі проблема невизначеності термінології вирішується шляхом переліку складників права на безпечне довкілля.

Прийняття зазначених принципів у виді Декларації має велике значення для визнання екологічних прав у світі. Вона, зокрема, проголосила, що «всі держави повинні поважати й гарантувати право на безпечне, здорове й екологічно сприятливе навколишнє середовище і вжити адміністративних, законодавчих та інших заходів, необхідних для ефективного здійснення цього права» [4]. Крім того, прийняття цього документа додало екологічним правам автономного і визначеного характеру, чого донедавна бракувало в існуючому міжнародному праві.

Вирізненню екологічних прав в окремий інститут міжнародного права навколишнього природного середовища сприяла також

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргус, Данія, 1998 р.). Конвенція визнала право кожної людини «жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я й добробуту», а також обов'язок її самої як індивідуально, так і разом з іншими людьми захищати й поліпшувати навколишнє середовище на благо нинішнього й майбутнього поколінь [8]. Оргуська Конвенція сприяла формуванню механізму реалізації й захисту права людини на безпечне (сприятливе) довкілля, а проголошені в ній права – на доступ до екологічної інформації, на участь у прийнятті рішень щодо навколишнього середовища, а також на доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища – виступають не тільки гарантами права на безпечне довкілля, інструментами для його здійснення, а й окремими екологічними правами.

Підкреслимо, що Оргуська конвенція 1998 р. також закріпила поняття «екологічна інформація», яке за своїм змістом значно ширше, ніж існуюча до того «інформація про стан навколишнього середовища», оскільки включає не тільки дані про стан усіх компонентів довкілля, а й відомості про джерела й чинники його забруднення, про заходи,

вжиті для його охорони, інформацію про діяльність державних органів, які приймають рішення, що впливають на стан навколишнього природного середовища, здоров'я й безпеки людей. Важливе значення має положення Конвенції, що у випадках, які становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або навколишнього середовища і які виникають у результаті людської діяльності чи є наслідком природних явищ, уся інформація, що могла б дозволити громадськості вжити заходів для попередження шкоди, повинна негайно розповсюджуватися серед членів громадськості, яких потенційно стосується ця загроза.

Таким чином, у міжнародному праві протягом другої половини ХХ ст. сформувалася система загальних принципів і стандартів у сфері здійснення й захисту екологічних прав. Вони всі засновані на загальноновизнаній у зазначеній сфері системі цінностей, яку започаткувала Загальна декларація прав людини.

Необхідно відзначити, що міжнародне право в розглядуваній царині зібрало досить багатий досвід. У спеціальній літературі наводяться приклади успішного захисту екологічних прав громадян міжнародними організаціями, різними зарубіжними країнами [9, с. 134; 11, с.15]. Наприклад, у Європі (особливо у

Великобританії, Німеччині, Нідерландах, Данії тощо) ухил робиться не на судовий захист права на безпечне довкілля, а на превентивні способи, зокрема, на активну участь громадськості в здійсненні екологічної політики держави. Більшість громадян названих країн розглядають судовий шлях уже як останній захід, а для захисту екологічних прав надають перевагу активній участі в розробці рішень уряду на початковій стадії й адміністративним заходам впливу на правопорушників безпеки довкілля [6, с.58]. Вивчення й удосконалення механізму участі міжнародної громадськості в прийнятті екологічно значимих рішень і його застосування в національній правовій практиці – актуальне завдання сучасної науки.

Сьогодні екологічні права на чолі з правом на безпечне навколишнє природне середовище є фундаментальними, невід'ємними правами людини, визнаними міжнародною спільнотою. Водночас вони, як органічна частина цілого, розвиваються разом з комплексною галуззю міжнародного права про навколишнє середовище й виступають одним з його основних принципів [2, с. 22-23]. Стосовно цього особливої актуальності набуває проблема співробітництва, кооперації й гармонізації екологічного законодавства в європейському й у плане-

тарному масштабі. Для створення належних гарантій реалізації й захисту екологічних прав індивіда належить залучити певні механізми, що мають за мету отримання найбільш високого рівня узгодженості й сумісності систем екологічного законодавства, створення загального еколого-правового простору [10, с. 124]. Це сприятиме одностайному розумінню принципів, ідеалів і понять, що виражають суть екологічних прав та інтересів.

Отже, Загальна декларація

прав людини зробила величезний внесок у розвиток системи невід'ємних прав кожної особи, стала базисом для численних міжнародних конвенцій і послужила передумовою прийняття національних конституцій. Основні її положення знайшли своє відбиття й у сформованій системі екологічних прав людини. За всіх обставин ця Декларація була й залишається загальним надбанням людства, однією з найважливіших цінностей нинішнього покоління людей.

Список літератури: 1. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К.: Вид. дім «КМ ACADEMIA», 2000. – 262 с. 2. Балашенко С.А., Макарова Т.И. Международно-правовая охрана окружающей среды и права человека: Учеб. пособ. – Минск: «World Wide Printing», 1999. – 254 с. 3. Действующее международное право: Документы в 3-х т. / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М.: Моск. независ. ин-т междунар. права, 1997. – Т.3. – 860 с. 4. Draft Principles On Human Rights And The Environment // UN Commission on Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Human Rights and Environment, Final Report of the Special Reporter. UN Doc. E/CN.4/Sub.2 / 1994/ 9 (6 July 1994), 74. 5. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Права людини: Міжнародні договори України, декларації, документи. – К.: Наук. думка, 1992. – 200 с. 6. Калиниченко П.А., Рациборинская Д.Н. Защита экологических прав в законодательстве Европейского сообщества // Эколог. право. – 2003. – № 2. – С.55-59. 7. Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды. – М.: Междунар. отношения, 1982. – 240 с. 8. Конвенции о доступе к информации, участии общественности в процессе принятия решений и доступе к правосудию в вопросах, касающихся окружающей среды (1998 г.) // ЕЭК ЭКОСОС ООН, 1998. 9. Крайченко С.М., Андрусевич А. Развитие экологических прав людини в міжнародному праві // Право України. – 2001. – № 2. – С.134-136. 10. Малишева Н.Р. Гармонізація екологічного законодавства в Європі: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1996. – 53 с. 11. Петров В.В. Окружающая среда и здоровье человека (три формы возмещения вреда здоровью) // Эколог. право. – 2002. – № 1. – С.11-17. 12. Права человека как фактор устойчивого развития / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2000. – 320 с. 13. Третьякова А.А. Понятие экологических прав граждан по законодательству стран – членов Европейского Союза // Эколог. право. – 2002. – № 1. – С.51-57. 14. Шемшученко Ю.С. Правовые проблемы экологии. – Киев: Наук. думка. – 1989. – 229 с.

Надійшла до редакції 29.09.2008 р.